

S Z E M L E

A REGÉNYIRODALOM ÁTTEKINTÉSE

Benedek Marcell: *Kis könyv a regényről*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1965.

Az enciklopédista, esztétikus, irodalomtörténész Benedek Marcell, akinek *Az olvasás művészete* című könyve megérdemelt sikert aratott, és jelentős segítséget nyújtott azoknak, akik érdeklődnek az irodalom iránt, újabb népszerű művekkel örvendeztette meg az irodalom barátait. Három kis könyve jelent meg az utóbbi időben: a költészetéről, a drámáról és a regényről. Ezek a könyvecskék — népszerű, olcsó sorozatban láttak napvilágot — szolgálatot tesznek az irodalomnak is meg az olvasóközönségnek is; az elsőnek azzal, hogy legjobb műveit népszerűsítik, az utóbbinak pedig avval, hogy végigkalauzolják az irodalom gazdag országán.

Ha értékelni kívánjuk Benedek kis könyveit — ezúttal pedig elsősorban a regényről írt könyvecskéje érdekelné bennünket —, mindenekelőtt azt kell tekintetbe vennünk, hogy itt egy népszerűsítő műfajjal van dolgunk, amelynek legfontosabb célja a tájékoztatás és ismertetés, nem pedig az elemzés. Ilyen szempontból aztán el kell ismernünk, hogy Benedek kis könyvei hasznosak, hízagpótlóak, s csak sajnálhatjuk, hogy más műfajokról — például a novelláról — nem írt hasonló művet. Pedig hát *Az olvasás művészete* — melynek egyes fejezeteit könyvecskéjében továbbfejlesztette — megadta erre a lehetőségeket, vázlatot.

A *Kis könyv a regényről* utolsó része a sorozatnak, melylyel a hatalmas tudású Benedek Marcell az egyes műfajokat bemutatja. A könyv koncepciója az, hogy néhány általános jellegű megjegyzés, valamint a regény strukturális és műfaji problémáinak felvetése után kettős keresztmetszetben — pontosabban: egy keresztmetszetben és egy hosszmetsetben — ismertesse a regényirodalmat. Az egyik szempont: a regény fajai, a második: a regény társadalmi körei. Mi csak az elsőt neveznénk keresztmetszetnek, a másodikat inkább hosszmetsetnek.

Felöleli a könyvecske úgyszólván az egész regényirodalmat, az ókori irodalmakban található regénycsíráktól egyes újabb írók műveiig. Amilyen kimerítően, részletesen beszél a klasszikus regényirodalomról, olyan szűkmárván méri a teret a modern regénynek. Napjaink regényirodalmából többek között Duhamelt, Julien Greene-t, Sartre-t, Mauriacot, Aragont, Maughamot, Andriót, Böllt, Segherst, Millert, Saroyant, Solohovot, Ehrenburgot, Németh Lászlót, Illyés Gyulát említi. Ez természetesen kevés ahhoz, hogy a régi regényirodalom komplett ismertetése mellett megadja a szükséges tájékoztatást az olvasónak arról, ami ma történik ebben a műfajban. Mert például a magyar irodalomból Déry Tibor művei közül csak a *Feleletet* említi, két fontos regénye, a *Befejezetlen mondat* és a *G. A. úr X-ben* említetlen marad, nincs itt Kaszák Lajos, akinek a regényeiről pedig semmiképp sem szabad megfeledkezni, a jugoszláv irodalomból Miroslav Krležát, Miloš Crnjanskít kell hiányolnunk. A mai nyugat-európai irodalmak képe sem teljes, mivel az ismertetésből azt a benyomást kapjuk, mintha az angol irodalomban Maugham, a francia irodalomban Sartre után nem is volna regény — egy Durrellről, egy Becketttről vagy Butorról nem beszél a szerző —, vagy mintha az amerikai irodalomban ma a legkiemelkedőbb regényíró Arthur Miller volna (a másik Millerről, a *Ráktérítő* szerzőjéről nem történik említés, Hemingwayről sem beszél érdemben, Thomas Wolfe is hiányzik). Nincsenek itt a mai északi regények, sem a mai olasz irodalom legjelentősebb alkotói. Hiányzanak továbbá a dél-amerikai és az észak-afrikai regényírók is.

De talán már túlságosan sokat követelünk egy különben nagyon olvasmányos, helyenként éredkesen megírt kis könyvtől, amely mindössze 170 lapon akarja az olvasót tájékoztatni a regényirodalomról. A kis terjedelemnek természetesen nem a szerző az oka, ezért a hiányokat ne is soroljuk tovább. Inkább mondjunk néhány szót a könyv záró fejezetéről, amely a regény jövőjének kérdését veti fel. Amit itt Benedek a regény jövőjének tart, az ma már jelen, valóság. Művek, regények vannak, melyeket a szerző a távoli jövőtől vár. Így aztán sajnos, e kis könyv olvasói épp abban lesznek legtájékozatlanabbak, amit itt nem táltak meg: a mai, új regényirodalomban.

(TL)

J Á T É K A Z E N E S Z I N T J É N

Georges Duhamel: *A vigasztaló zene*. Budapest, 1964.

Huizinga kultúrfilozófiája szerint a kultúra gyökerének megértéséhez a kulcsfogalom: a játék. Az író is homo ludens, azaz játékos emberként alkot. Sokan fanyalogva fo-

gadták az elméletet, mondván: a komoly, elmélyült művészi munka esetében nem éppen „babra megy a játék”! Az író ilyenkor nem hobbyjának hódol, hanem teremt. Nincsenek perdöntő bizonyítékaim a vita berekesztésére, egyébként sem érintem az írók „komoly” tevékenységének területét, amelyet az esztéták megkérdőjeleztek: játék-e vagy sem? (Igaz, mély meggyőződésem, hogy a legigényesebb, legnagyobb méretű írói vállalkozás is kisdud játékka zsugorodhat, az „igénytelen” játszadozás meg művészi értéket hozhat létre.) Ezúttal az írói műhely egyik mellékterméke kerül terítékre, amely nem a halálosan komoly szándék jegyében fogant, hanem az ún. amatőr posszió, a kedvtelés terméke. (A nagy írók is lehetnek műkedvelők „más szakmában”, bár előnyük, hogy zseniális dilettánsoknak tekintik őket.) Victor Hugo szakácskönyve, illetve Victor Hugo féle bevált tojás és erőleves, Goethe tűzoltó-szabályzata, Tolsztoj Ábécés könyve erre utal, éppúgy, mint Maeterlinck műve a méhek életéről, vagy Németh László tanulmánya a lakásépítésről.

Georges Duhamel, a *Pasquier család krónikájának* Goncourt-díjas szerzője, a Francia Akadémia, az Orvostudományi Akadémia, a Seborvosi Akadémia, az Erkölcsei és Politikai Tudományok Akadémiájának tagja, a francia rádió egykori főintézője, a háborús hős, biológus, szedőmester és amatőr fuvalás könyvecskét írt a zenéről. Ő, akit írói minőségében a jobboldaliak vallástalansággal, a baloldaliak meddő álmodozással vádolnak, az arany középút gyalogosai meg maradi érzelgősséggel telített liberális polgárnak titulálnak, s finoman intonált életérzését langyos humanizmusnak nevezik — őszinte és lelkes rajongástól vezérelve beszél a muzsikáról, mert „ellenállhatatlan vágy sarkallja arra, hogy megossza mással is azt, amit szeret”. A zeneimádók vallásos szektájához fordul, a széplelkek választékos nyelvén. Hódolatának célpontja Bach és Wagner, részben Mozart meg Beethoven, azok a szerzők tehát, akiket a művelt műkedvelőkből toborzott házi zenekar is megszólaltathat. (Érdekes, Debussynél megtorpant a legtöbb amatőr muzsikus lelkesedése, mert a nagy impresszionista zenész az első szerző, akinek művei szinte előadhatatlanok a műkedvelők számára.)

Szívesen egyetértek vele, amikor megköveteli a felettes hatóságtól, „hogy bocsásson ki olyan rendeletet, amely megtiltja az egyvelegek komponálását, a zenei szórakozások és a táplálkozási műveletek összekeverését”. Könyvéből a muzsika szeretete árad, magával ragad, amikor azokról a felemelő érzésekről, felismerésekről szól, amelyeket a zenének köszönhet. Vele lelkendezünk, amikor azokat az örömeiket ecseteli, amelyekkel a zene elhalmozza. Csak ne finomkodna annyit, csak ne félne attól, hogy a zene térhódítása megrontja a választottak élvezetét. „Az ég szerel-

mére! nem kell túlságosan sok művészet, túlságosan sok öröm. A szakadatlan szépség már nem szépség. Nem ismerek többé rá.”

Valahogy egyenlő és gondosan felmért távolságban tartja magát az önfelelt, szenvedélyes műélvezettől és a parlagi szépséghabzsolástól, a sznobizmustól és az egyszerű józanságtól, az állásfoglalástól és a tartózkodástól. Minden végtől óvakodik — itt is —, a zene területén, ahol csak amatőr, ahol csak játszadozik. Nem azt teszi-e komolyan értelmezett hivatásos művészet, az irodalom terén is? De hát a művész, az ember — homo ludensnek nevezik-e vagy sem —, akár legmagasztosabb hivatását tölti be, akár műkedvelősködik: ilyen vagy olyan szinten ugyanazt a játékot folytatja.

(VG)

TISZTULT VALLOMÁSOK

Rousseau: *A magányos sétáló álmodozásai*, Budapest, 1964.

Íme egy író, aki őszinteségi rohamában néha hazudott, hazugsága azonban több, mint az igazság. S mit adhatott ez az ember, aki élvezett abban, hogy nagy bűnös szerepében tetszelegjen, aki elbánt a legjobb barátaival, aki elítélte a színházat, aki azt vallotta, hogy az értelem formáinak, a képzeletnek és a gondolkodásmódnak a fejlődése szétrombolta az ember eredeti harmóniáit, gyengítette természetes hatalmát, aki örökségül hagyta az önbámulás és önleplezés mániáját, aki nem hitt az előrehaladásban, sőt a fejlődést a gondtalanságból elhagyott régebbi fokozatokra való visszatérésben látta, aki azt hitte, hogy noir complot, azaz fekete összeesküvés veszélyezteti nemcsak elgondolásait, alkotómunkásságát, hanem életét is?

Sainte-Beuve szerint meghonosította az irodalomban az álmodozást és a gyaloglást.

Herder szentnek és prófétának tartotta.

Óriási hatást gyakorolt a Sturm und Drang mozgalomra.

A filozófiában a naturalista szemlélet éppen az ő működése nyomán vált oly népszerűvé.

Megtámadta a barokk-rokokó hagyományokat, szembezegült az udvari ízléssel.

Helyet szorított a Richardson és Sterne teremtette szentimentális regénynek, az ő szellemi utódai: Goethe Wert-herje, Stendhal Julien Sorelje, Balzac Lucien de Rubem-préje, Flaubert Fredericje, Tolstoj Pierre-je, Proust Marcelje, Thomas Mann Hans Castorpja...

Gondolata a francia forradalom legradikálisabb politikai áramlata, a jakobinizmus felé mutatott; Robespierre

elzarándokolt Ermononville-be, Rousseau utolsó lakhelyére, csak hogy találkozzék a mesterrel.

A legélesebben elítélte a társadalmi egyenlőtlenséget.

Ami pedig üldözési mániáját illeti, letartóztatási parancsot adtak ki ellene, bujdosnia kellett eszméi miatt.

Utolsó művét, az *Álmodozásokat* 1776 nyarán kezdi írni, „élete alkonyán, amikor ki van zárva az emberek társaságából, s képességei is hanyatlanak, s még egyszer és utoljára felveti a kérdést: Mi vagyok?”

A hattyúdal, melyet be sem fejezhetett, a legőszintébb és legátszellemültebb vallomása az érzékeny és érzelmes „genfi kispolgárnak”, aki szociológiai, politikai, erkölcsi, pszichológiai, pedagógiai és esztétikai nézeteivel *nemcsak* a felvilágosodás töténetét gazdagította. A szabad mezőkön tett sétáin azt kutatja, milyen érzések és tettek töltötték be küzdelmes, különös életét. Ha régebbi írásaiban a „vissza a természethez” motívumot zajos kürtök harsogták, most ugyanaz a téma a gordonkák lágy, zsongó hangján szóval meg: sejtelmesen, emberi fájdalommal telítetten.

A régebbi „hordószónoki” tónusú kinyilatkoztatása: hogy az ember elidegenül a természettől meg önmagától, hogy elvész az egyén és a társadalom összhangja és az ember tehetetlenül áll művével szemben, az *Álmodozásokban* elveszíti az egzaltáltság rikító színeit, mentesül a túlfűtöttségtől és mélyről feltörő emberi nosztalgia formáját ölti. A beteges panaszkodás önmarcangolássá válik, az Én előtérbe helyezése nem valótlanúságba torkolló öncélú őszinteség megnyilvánulása, hanem az Én helyének és értelmének keresése a világban.

A kis könyv kulcsa a sokat vitatott ellentmondásoknak: hogyan lehetett Rousseau a fejlődés előmozdítója, ha nem hitt a fejlődésben, hogyan fejezhette ki korát és fonákságait, ha annak száműzöttje volt, hogyan lehetett hű tükré önmagának és kortársainak, ha gyakran állított valótlanságokat?

Hogyan? Mint tépelődő, senkit, magát sem kímélő művész felülemelkedett minden intézményen, hagyományon, megrögzött szokáson, meghonosodott életformán, és egyéb látókörszűkítő formán és vívmányon, és a minden jelentéget magában egyesítő emberben kereste a megoldást, a választ, annak jegyében, hogy az ember nem eszköz, hanem cél. Ennek a szellemi erőfeszítésnek legtömörebb összefoglalása, legteljesebb vetülete az *Álmodozások*.

(VG)

LÁZADÁS A GÉP ELLEN

Ž. Friedmann: *Problemi čovjeka u industrijskom mašinizmu*. Veselin Masleša, 1964.

A marxista irodalom még adós maradt egy érdekes kérdés megfejtésével: honnan van és milyen jelentőségű, milyen következtetésekre od alapot az, hogy a gépek és a munkamegosztás kérdésében a Kommunista Kiáltványba Engels tervezetével egészen ellentétes — az ifjú Marx nézeteihez közel álló — álláspont került be. Engels ugyanis ezt írta „Az a munkamegosztás tehát, amelyet a gépek máris aláástak, és amely az egyik emberből parasztot, a másiktól susztert, a harmadiktól gyári munkást, a negyedikből tőzdespekulánst csinál, teljesen el fog tűnni”. (Marx-Engels Művei, magyar kiadás, IV. kötet 360. old., kiemelés: B. I.) A Kommunista Kiáltvány pedig ezt a megfogalmazást tartalmazza: „A proletárok munkája a gépi berendezés terjedésével és a munkamegosztással elvesztette minden önálló jellegét és ezzel minden vonzó erejét a munkás számára. A munkás a gép pusztta tartozékává válik.” (uo. 470 old.). A kapitalizmus és a tőkés munkamegosztás egyforma bírálata mellett tehát Engels a gépekkel kapcsolatos probléma egyik oldalára teszi a hangsúlyt — a gép már ma aláassa a munkamegosztást — a Kommunista Kiáltvány pedig a másik oldalára: a munkás a gép rabszolgájává lesz.

Ennek a kérdésnek a tanulmányozása különös jelentőséget kap ma, amikor a gépek hatása és a gépek iránti viszony a szociológiai és filozófiai — marxista és nem marxista — vizsgálódás központjába került. Gyakorlati szempontból: hogyan lehet a termelékenység legmagasabb fokát elérni. Szociológiai szempontból: milyen hatással van életünkre, külön a munkásokra, a gépek és az automatizáció mind gyorsabb térhódítása, hogyan lehet és kell megoldani az ezzel kapcsolatos problémákat. Filozófiailag: a Nietzsche és Bergson által (vagy ha úgy akarjuk, még előbb, Arisztotelész által) elindított vonal, a gépek elleni filozófiai tiltakozás formájában, vagy a gépek igenléséből, az irántuk elfoglalt legoptimistább álláspontból levonható filozófiai következtetések formájában, vagy pedig ennek a kérdésnek az elidegenüléshez kapcsolódó számos vonatkozása által. Sőt még esztétikailag is: milyen esztétikai következtetésekre ad alapot a gépek betörése az esztétikába — a reprodukciók, a gépek által gyártott tárgyak szépségének kérdése stb. Friedmann könyve azért érdemel figyelmet, mert e bonyolult kérdéskomplexum számos vonatkozását boncolgatja, sok kérdést próbál megválaszolni, még több kérdést vet föl.

A jugoszláv könyvkiadók kissé felforgatták a sorrendet: Friedmann egyik legelső műve — amelynek bemutatására

most vállalkozunk — később jelent meg nálunk, mint előző két műve. Ez a műve ugyanis avv trilógia részeként 1946-ban jelent meg. Jóval későbbi keltezésű a *Merre tart az emberi munka* című műve, amelyet nálunk 1959-ben adott ki a Rad, végül egyik legutóbbi alkotása, az 1956-ban kiadott *Szétmorzszolt munka* nálunk szintén még 1959-ben megjelent a Naprijed kiadásában. Ez a fordított sorrend kétségtelenül megnehezítette Friedmann objektív megismerését a jugoszláv olvasók számára, de mégsem járt olyan súlyos következményekkel, mint sok más szerző esetében járt volna. Ez azzal magyarázható, hogy Friedmann ebben a könyvében összefoglalóját adja egész elképzelésének, de a későbbi művekben nemcsak ennek az általánosságban kifejtett elképzelésnek egy-egy részletét magyarázza meg alaposabban — a *Szétmorzszolt munkában* például az automatizáció korlátait, de egyben az „örömteli munka” előtt álló korlátokat is, a *Merre tart az emberi munka* című művében pedig a technikai környezet, a szórakozás stb. szerepét —, hanem egyben nagy vonalakban vázolja az egész elképzelést is. Ezért könyvei önálló alkotásként, kerek egészként olvashatók, teljesen függetlenül megjelenésük sorrendjétől. Ez a körülmény bátorít fel bennünket arra, hogy egy korábbi, de nálunk csak nemrég megjelent műve alapján vállalkozunk ennek a friedmanni szemléletnek a bemutatására.

Friedmann sajátos módszerrel nyúl a kérdésekhez; — minimális elméleti általánosítással adja a problémákat, a velük kapcsolatos vizsgálódás, a különféle ankétok eredményeit („Az eszme vonzó, és tényleg felölelheti néhány individuum esetét. De tudomásom szerint kísérletileg még nem igazolódott be” — hangsúlyozza több helyen is.) Ezért akadnak olyanok, akik csak forrásmunkának, feldolgozásra váró anyagnak ismerik el Friedmann műveit, olyan alkotásoknak, amelyek alapot adtak az olyan elméleti általánosításokhoz, mint például Frommé, aki sokkal átfogóbban nyúl ehhez a problematikához. Az ilyen beállítás azonban nemcsak igazságtalanság Friedmannal szemben, hanem leegyszerűsítés is. Tagadhatatlan ugyanis, hogy Friedmann könyvei tartalmazzák a probléma lényegét, válaszkeresése rendkívül érdekes és értékes gondolatfolyamatokat indíthat el.

Ha így nézzük, akkor Friedmann-nak ez a műve két szempontból is jelentős lehet a jugoszláv olvasó számára. Először mint a taylorizmusra, a pszichotechnikára, az automatizáció problémáira, a munkások ezzel kapcsolatos fiziológiai, pszichológiai és ideológiai reagálására vonatkozó irodalom összegezése és feldolgozása, másrészt mint a gépekkel, automatizációval stb. kapcsolatos problémák megfogalmazása, a válaszkeresés egy érdekes formája. A probléma maga így fogalmazható meg: nem mond-e fel a technika

az embernek: nem lesz-e a gép az ember megnyomorítója, ahelyett, hogy felszabadítója, segítőtársa lenne; nem vesz-e ki a világból minden öröm, hogy az ember — akinek munkája már ma is egyetlen egy mozdulat mechanikus ismétlése — maga is robot legyen. Még konkrétan: a futószalag és még inkább az elaprózott munka milyen hatással van a munkásra.

Friedmann válasza ezekre a kérdésekre nem egész világos, határozott, és nem mindig egyértelmű. A megoldás érdekében ugyanis állást kell foglalnia két kérdésben: megoldhatók-e ezek a problémák a kaipitalizmuson belül, és lehetséges-e az örömteli munka, vagy pedig az egyéniség kibontakozásának, megnyilatkozásának útját, módját, terét a munkán kívül kell keresni? Az első kérdésben Friedmann álláspontja az, hogy a megoldás érdekében mélyebbre nyúló társadalmi átalakulásra van szükség: „Az automatizáció gazdasági jótéteményei, úgy látszik, elválaszthatatlanok egy rendszertől, amelyben minden termelő rövidebb ideig dolgozik, mégis élvezi a munkára való jogot, olyan hivatás (vagy hivatások) területén, amelyre képesnek érzi magát” és: „Éppúgy, mint ahogy a kapitalista társadalom reális feltételei között úgy látszik lehetetlen elérni a munkás teljes integrálódását a vállalatban, ugyanígy illuzórikus azt képzelni, hogy az ipari viszonyok teljesen kifejlesztették fizikai és szellemi képességeit... Hogy ez megváltozhasson, a termelés gazdasági és pszichológiai feltételeinek mély átalakítására van szükség” (157. és 297 oldal).

De a kérdésnek ezt a részét nem élezi ki, állásfoglalását eltompítja két körülmény is. Egyrészt az, hogy (1) tisztán technikai problémát lát benne, ami a szocializmusban és kapitalizmusban közös — ami bizonyos vonatkozásban igaz is — és (2) látja, hogy a kapitalizmus érdeke a probléma jelntékeny részének megoldása, nemcsak azért, mert egy ponton túl az automatizáció már nem rentábilis, hanem azért is, mert a termelékenység emelése, a szerencsétlenségek elkerülése stb. szükségessé teszi a taylorizmusban teljesen elhanyagolt „emberi tényező” teljesebb mértékű figyelembe vételét. Másrészt a reformok egész sorát javasolja, hogy a meglévő rendszeren belül javuljon a helyzet: (1) többször hivatkozik arra, hogy az általa képviselt szempontok figyelembe vétele a kapitalizmus érdeke is, és (2) semmi sem áll messzebb egyéniségétől, temperamentumától és egész beállítottságától, mint a változtatás forradalmi törekvése, vagy akár az ostorozás frommi szenvedélyessége.

Az állásfoglalásra váró másik kérdésben — lehet-e a munka az öröm forrása, vagy pedig bele kell nyugodni abba, hogy a munka gépiessé vált, és rajta kívül kell keresni az öröm forrását, és az egyéni kibontakozás formá-

ját — Friedmann olyan nézeteket vall, amelyeket szerintünk eddig nem eléggé elemeztünk a rá és műveire vonatkozó jugoszláv irodalom. Boncolgatja ugyan, mit lehet tenni a futószalag igájába fogott munkás közérzetének javítására — helyesen abból indulva ki: sok függ minden egyes munkás egyedi adottságaitól, sőt nem az az igazán egyhangú munka, ami annak látszik, tehát ezeket a kérdéseket mindig konkrétan, az egyének figyelembe vételével kell megoldani. De a kérdéssel foglalkozók többségének optimizmusával szemben egészében az a véleménye, hogy nemcsak a társadalmi rendszer, hanem a gépek és a munka objektív természete is határt állít a változtatás, a javítás, a reformok útjába.

Ebben a művében még csak a kételyeket fogalmazza meg, de egy másik könyvében már világosan kimondja: „Még a gyökeres társadalmi átalakulás, sőt maga a termelőeszközök kollektivizálása és a munkás, mint teljes jogú tag, integrálódása a vállalatban, sem teheti teljesebbé és érdekesebbé a feladatokat, olyannyira, hogy annak számára, aki végzi, egzisztenciájának központjává váljon, és olyan módszerré, amellyel megszilárdítja egyéniségét. Tehát a technikai civilizáció humanizálása szempontjából mind nagyobb fontosságot kap a munkán kívüli idő” (Razmravljeni rad, 173.). Tehát „a munka az élet értelme” felfogással szemben azt vallja: nemcsak bele kell nyugodni abba, hogy az ember a munkán kívül keres értelmet, kibontakozást, örömet, hanem azt lehetővé is kell tenni a számára, meg kell neki könnyíteni, sőt e téren — a szórakozás, a hobby terén — kell felvenni a harcot az ember elgépiesedése, még az elidegenülés ellen is, hogy a szórakozás, a kultúra humanizálása fontosabb feladat legyen. Ebből a szempontból alaposabb és külön elemzést követel — még akkor is, ha ezt a következtetését elhamarkodottnak vagy tévesnek tartjuk — az az állítása, hogy Marxis eleve föladta az „örömteli munkáért” vívott harcot.

Az egészet összegezve: Friedmann könyve mindenképpen tanulságos és gondolkodásra készítő alkotás.